

ПІДПРИЄМНИЦТВО І ТОРГІВЛЯ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 23

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
2018

Літвінов О. С.,

к.е.н., доц., доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Термін “інтелектуальний капітал” був вперше використаний ще у 1969 р., але, незважаючи на зростання його значення, досі відсутнє єдине бачення щодо визначення його сутності. Головною проблемою є спроби визначити інтелектуальний капітал або як певний перелік складових, або за допомогою методик розрахунку. Велика кількість дефініцій взагалі базується на ототожненні інтелектуального капіталу з його окремими складовими, такими як нематеріальні активи, інтелектуальна власність або нематеріальні ресурси. Проведений критичний аналіз існуючих визначень, їх групування та морфологічний аналіз термінів “капітал” та “інтелект” дозволяє надати авторське визначення інтелектуального капіталу як сукупності соціально-економічних відносин, що пов’язані з формуванням, використанням та відновленням знань.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нематеріальні активи, інтелектуальна власність, нематеріальні ресурси, капітал, інтелект.

Litvinov O. S.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Department of Enterprises Economics and Organization of Entrepreneurial Activity, Odessa National Economic University, Odessa

CONCEPTUAL APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE OF INTELLECTUAL CAPITAL

Abstract. For the first time intellectual capital as a term was used only in 1969 but despite the increase of its significance, today there is no final meaning of it. The main problem is attempts to define intellectual capital either as a certain list of constituents, or with the help of calculation methods. A large number of definitions is based on the identification of intellectual capital and its separate components, such as intangible assets, intellectual property or intangible resources. The critical analysis of present definitions, grouping of present definitions and the morphological analysis of terms “capital” and “intellect” allows to provide the author's definition of intellectual capital as a set of socio-economic relations associated with the formation, use and recovery of knowledge.

Keywords: intellectual capital, intangible assets, intellectual property, intangible resources, capital, intellect.

Постановка проблеми. Хоча поняття “інтелектуальний капітал” (далі – ІК) і увійшло у науковий світ відносно не давно, протягом останніх тисячоліть науковці задавалися питанням про роль знань людини у розвитку соціально-економічних відносин. На значенні знань у підприємницькій діяльності наголошував ще грецький філософ Ксенофонт (близько 430-354 рр. до н.е.), який досліджував залежність якості виробництва продукції від кваліфікації ремісника. А. Сміт вважав, що витрати на навчання є капіталовкладенням із метою отримання майбутніх доходів. Також значення знань та таланту людини як одного з факторів виробництва відмічав Ш. Фур'є у своїй роботі

1829 року. Саме тому науку про вивчення сутності, методів і концепцій управління ІК підприємства іноді називають генерацією знань, а також знаннями про знання.

З часом ставлення до знань як до капіталу підприємства пройшло кілька етапів. З початку капіталом визнавалися лише підприємницькі здібності. Під час промислової революції було визнано значення технічних нововведень, яким було надано юридичну форму об'єктів промислової власності та авторських прав. Знання у формі нових інформаційних технологій та баз даних стали основою постіндустріальної революції, або переходу до економіки знань. Як влучно зазначив В. Іноземцев,

знання є основою розвитку постіндустріальної економіки, але в той же час вони є найбільш суперечливим ресурсом людини. Вони безмежні і при цьому штучні, об'єктивні і при цьому кожен їх сприймає по-своєму, їх індивідуальність поєднується з можливістю масового розповсюдження, неекономічні мотиви в отриманні нових знань співіснують із цілком економічними наслідками їх використання [1, с. 320]. Концептуальним базисом для вивчення знань як основного ресурсу в господарській діяльності людини були роботи нашого видатного співвітчизника В. Вернадського, в яких він ввів у науковий обіг поняття “ноосфера” (від грецького νόος – **розум**, знання і σφαῖρα – оболонка, **сфера**). В. Вернадський зазначав, що земна ноосфера – це царство людського розуму, яке є більш значущим, ніж будь-які інші матеріальні оболонки та творіння [2, с. 117].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо історичний розвиток розуміння сутності поняття ІК. Вперше публікація з використанням терміна ІК вийшла у світ у 1975 р. під назвою “The Intellectual Capital of Michael Kalecki”. Але вперше термін було використано ще раніше Д. Гелбрайтом, який у 1969 році у листі, адресованому все тому ж польському економісту М. Калецькі, написав: “I wonder if you realize how much those of us in the world around have owed to the intellectual capital you have provided over these past decades”. Але це були лише перші використання слів, а не спроби ввести їх у науковий обіг в якості стійких понять.

Протягом 80-х рр. відбулося становлення концепції капіталу знань та поступове відокремлення поняття ІК від НМА підприємства. Ключовими етапами на цьому шляху були події, які відбулися протягом 1986-1989 рр. у Швеції. Так, у 1986 р. було опубліковано монографію К. Е. Свейбі “The Know How Company”, яка присвячена особливостям управління підприємствами у постіндустріальній економіці [3]. Під капіталом знань, або знаннями активами, прийнято розуміти здатність сформованих людиною знань генерувати інтелектуальні продукти та створювати додану вартість [4, с. 138]. Слід зазначити, що капітал знань був проміжною формою при переході від вивчення нематеріальних активів (далі – НМА) та людського капіталу до ІК.

Справжнього розголосу та першого визначення терміна ІК набув не у Швеції, а у США після 1991 р. За визначенням засновника північноамериканської школи Т. Стюарта ІК – це сума всіх знань, якими володіє кожна людина в організації, яка дає підприємству конкурентну перевагу на ринку [5]. У другій половині 90-х рр. Е. Брукінг, яка стала засновницею британської школи ІК, визначила його як ті нематеріальні складові діяльності, без яких підприємство не може існувати з включенням ринкових, людиноцентризованих, інфраструктурних активів та інтелектуальної власності [6]. Автор знов акцентує увагу на нематеріальності об'єктів ІК та надає їм визначення за допомогою розкриття їх складу.

Окремо слід звернути увагу на широке використання терміна “інтелектуальна власність” (далі –

ІВ) з метою аналізу нематеріальних складових діяльності підприємства. ІВ – це юридична категорія, введена у широкий науковий обіг у 1967 році після заснування у Стокгольмі Всесвітньої організації ІВ, яка характеризує можливість відокремлення результатів інтелектуальної праці. Тобто до ІВ можуть бути віднесені тільки деякі об'єкти ІК, які мають юридичний захист відповідно до діючого законодавства, а саме: об'єкти промислової власності та авторського права. Однак у філософському розумінні ІВ через специфіку її походження захистити неможливо, оскільки інтелектуальні здібності, знання, нагромаджені індивідом, відчуженню не підлягають.

Можливість юридичного захисту є особливістю й НМА. З облікової точки зору капітал підприємства повинен бути відображений у пасивах і відповідати обсягу активів підприємства, тобто НМА повинні дорівнювати нематеріальному капіталу. При цьому нормативна база визначає в якості активів ті об'єкти, які можуть бути ідентифіковані та юридично захищені. Це й призводить до ототожнення у багатьох вітчизняних та світових дослідженнях нематеріальних активів з ІВ та капіталом підприємства. Однак реалії економічної діяльності свідчать про те, що велика кількість об'єктів ІК підприємства, які визначають можливість існування підприємства у постіндустріальній економіці, не може бути або ідентифікована, або юридично захищена, що не дозволяє віднести їх до ІВ та включити до балансу підприємства в якості НМА.

Нематеріальні ресурси (далі – НМР) традиційно використовуються економістами з метою характеристики складової частини потенціалу підприємства, сукупності нематеріальних об'єктів, які не мають матеріально-речової форми та здатні забезпечувати підприємству економічну вигоду. Термін НМР має найбільшу тотожність із терміном ІК, оскільки також включає як ідентифіковані, так і неідентифіковані об'єкти [7-9].

Постановка завдання. Існує велика кількість варіантів визначення ІК, які часто є прямо протилежними одне одному. Так що ж слід розуміти під ІК? Метою статті є групування існуючих визначень ІК за певними класифікаційними ознаками, встановлення гносеології та надання авторського визначення ІК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбіжності у різних концептуальних підходах до визначення сутності ІК багато в чому пов'язані з мультидисциплінарним характером об'єкта дослідження. Одним із етапів визначення сутності ІК повинен бути розгляд існуючих дефініцій, а також їх класифікація. О. Хілуха, О. Кузьмін та Л. Ліпич розділяють всі визначення ІК на дві групи: вартісні – базуються на приналежності ІК до капіталу, що обумовлює необхідність створення нової вартості, та ціннісні – на вимозі до ІК задовольняти потреби підприємства [10, с. 14-15]. Більш логічним, на наш погляд, було б розділити визначення ІК з точки зору розкриття сутності кожного з його термінів, а не фокусування уваги на одному з них.

Виділити три групи визначень ІК запропонував О. Кендюхов, виокремивши структурний, функціонально-структурний та термінологічний підходи [11, с. 31-32]. “Структурні” визначення ІК будуються на перерахуванні його складових частин, “функціональні” – на основі визначення ІК як економічної категорії, тоді як “термінологічні” – на основі об’єднання двох термінів (капітал та інтелект).

У результаті критичного аналізу існуючих підходів можна виокремити основні специфічні ознаки ІК, які використовуються у визначеннях вітчизняних і закордонних авторів, а також виокремити з них ті, що відповідають глибинній сутності поняття ІК. Одразу необхідно відкинути ті визначення ІК, які ототожнюють його з окремими складовими, а саме дефініції, в яких ІК визначається як людський капітал, НМА, ІВ, гудвіл і т.д. Як було показано, ІК включає всі вищезначені складові і є більш широким за змістом поняттям, ніж кожне з них, розглянуте окремо.

Більшість існуючих визначень, зокрема надані Т. Стюарт, Е. Брукінг, К. Свейбі, О. Кендюховим, може бути віднесено до структурних, тобто тих, що використовують для визначення ІК перелік його складових [3; 5; 6; 11, с. 37]. Але автори у своїх визначеннях ІК не встановлюють його сутності та дають можливість заперечувати існування деяких видів ІК, оскільки у самому визначенні встановлюють перелік можливих видів ІК. У авторських роботах було показано, що існує велика кількість класифікаційних ознак ІК, що унеможлиблює надання визначення ІК, базуючись на переліку його видів [12, с. 98; 13, с. 52].

Довгий час дискусії щодо сутності ІК в більшості зводилися до кількісного його визначення, як різниці між ринковою та балансовою вартістю [3; 5; 14]. В той же час більшість фахівців з обліку, як і облікові стандарти, стверджували про те, що різниця між вартістю покупки підприємства та вартістю його активів становить не ІК, а гудвіл. При цьому автори практично прирівнювали гудвіл до ІК підприємства, а іноді й до НМА. При цьому стандарти бухгалтерського обліку стверджують, що гудвілом може бути визнано лише отримані ззовні в результаті придбання підприємства нематеріальності. Виникає питання: а як тоді бути з внутрішньо створеними нематеріальностями?

Л. Едвінссон та В. М. Гесць акцентують увагу на нематеріальному змісті ІК, однак це призводить до майже повного збігу з сутнісним значенням терміна НМР або НМА та не розкриває його динамічності [14; 15, с. 192]. Т. Стюарт, О. Бутнік-Сіверський, В. М. Гесць, О. Кендюхов, О. Хілуха, О. Собко акцентують увагу на визначенні певних цілей використання ІК, що, на нашу думку, не дозволяє встановити його сутності та обмежує можливість віднесення до ІК деяких його видів [5; 16, с. 19; 15, с. 192; 11, с. 37; 10, с. 15; 4, с. 83-84]. Що стосується включення у визначення ІК цільової вимоги щодо використання з метою отримання доходу, прибутку або підвищення ринкової цінності, то слід зазначити, що будь-який капітал, ресурс підприємства

використовується з метою досягнення цілей підприємства, які можуть відрізнятися, хоча загально-визнаною суб’єктивною ціллю діяльності є одержання прибутку. Оскільки включення цих цільових вимог не збільшує розуміння сутності ІК, вважаємо за недоцільне їх використання у визначенні ІК.

Деякі автори у своїх визначеннях акцентують увагу на тотожності ІК й людського капіталу, відзначаючи, що всі знання є результатом розумової діяльності людини. Термін “інтелектуальний”, на їх думку, характеризує приналежність до персоналу підприємства, який уособлює всі знання, які отримано та розроблено на підприємстві. Таким чином, концепція ІК може бути описана як об’єднання всіх активів підприємства, які створені або розвинуті людиною: персоналом, менеджментом та всіма стейкхолдерами підприємства, з метою створення додаткової цінності. Однак слід вказати на те, що ІК є результатом поєднання властивостей персоналу підприємства із всіма складовими НМР, без яких використання людського капіталу було б неможливим. Широке введення у практику підприємницької діяльності штучного інтелекту свідчить про те, що значну частину людського капіталу підприємства, яка стосується знань, навичок та досвіду роботи, з часом зможе замінити використання сучасних комп’ютерних технологій.

О. Бутнік-Сіверський визначає ІК як бухгалтерський актив, що повинен бути ідентифікованим, оціненим та юридично захищеним, або через можливість його оцінки, зокрема дохідним методом [16, с. 19]. Бажання трактувати ІК з точки зору можливості його ідентифікації та захисту викликано бажанням об’єднати його з поняттям ІВ та НМА з метою майбутньої кількісної оцінки ІК на основі даних бухгалтерської звітності. Як свідчить історія удосконалення стандартів бухгалтерського обліку, склад нематеріальностей, які відображені у звітності, постійно розширюється, але все одно стандарти обліку постійно відстають від розвитку наукової думки щодо сприйняття складу та значення нематеріальностей в економічній діяльності. Тому не слід при визначенні сутності ІК спиратися на існуючу нормативну базу щодо їх ідентифікації та обліку. Також невиправданим, на нашу думку, є надання визначення поняттям через методику їх кількісної оцінки, оскільки це не наближає до встановлення змісту поняття.

Важливим є встановлення сутності ІК як джерела та носія знань, талантів, компетентностей та інших індивідуальних особливостей суб’єктів дослідження, що знайшло своє відображення у визначеннях авторів [5; 15, с. 192; 10, с. 15; 4, с. 83-84]. Однак позначення носієм ІК лише персоналу або підприємства та їх знання значно звужує сутність ІК, оскільки викреслює з його складу відносини із зовнішнім оточенням та знання, які формуються у них, наприклад знання споживачів і партнерів підприємства щодо якості, надійності, корисності його продукції і т.ін. Ці знання суб’єктів зовнішнього середовища ще можна назвати

капіталом відносин, репутацією, іміджем, гудвілом підприємства.

Особливої уваги заслуговує визначення ІК О. Собко, яке надано з використанням термінологічного підходу, на основі об'єднання сутності двох термінів “капітал” та “інтелект” [4, с. 83-84]. О. Собко зауважує, що ІКП – це сукупність економічних відносин, які виникають між підприємцями та найманими працівниками, обмежуючи, таким чином, можливість виникнення ІК в процесі відносин із суб'єктами зовнішнього середовища (клієнтами, партнерами та ін.). Автор також вважає, що такі відносини стосуються процесу пошуку, перетворення, збагачення і використання знань, тобто охоплюють всі стадії відтворення знань. Негативним, на наш погляд, є використання у визначенні ІК цільової ознаки, а саме: фокусування уваги на процесі капіталізації підприємства та на відношеннях щодо перерозподілу доданої вартості, оскільки це дещо звужує його сутнісне наповнення. На думку О. Собко, між сутністю, явищем, формою та змістом ІКП в результаті дії закону єдності і боротьби протилежностей, з одного боку, існує тісний діалектичний взаємозв'язок, а з іншого, – наявні певні суперечності, що, зокрема, полягають у відносинах перерозподілу створеної доданої вартості між підприємцями та найманими працівниками – носіями індивідуального ІК [4, с. 83].

Таким чином, сутність ІК повинна надавати можливість його розгляду в динаміці через зміну його форм у процесі відтворення та розкриватися не через сукупність складових, ресурсів, а через сукупність економічних відносин. Глибинним наповненням ІК, на думку багатьох науковців, є знання, які уособлені в людському капіталі, технологічному капіталі, капіталі відносин із оточенням та організаційному капіталі підприємства. Зазначення ознаки нематеріальності у визначенні ІК дещо розмиває його межі, оскільки дає можливість включати до його складу елементи, які не мають відношення до інтелекту, знань. До того ж, заміна знань у визначенні ІК на нематеріальні складові практично ототожнює ІК з НМА та НМР. Невиправданим є базування визначення ІК на нормах діючих стандартів бухгалтерського обліку, діючому законодавстві по захисту ІВ або на можливих методах кількісної оцінки ІК, оскільки ці підходи не визначають його сутність, а базуються на превалюючому у даний час в суспільстві його розумінні і надають можливість усуспільнити деякі елементи ІК.

З метою встановлення сутності ІК, на нашу думку, слід розглянути його ґносеологію, а саме: сутність понять “інтелект” та “капітал” із основною увагою на другий термін, оскільки концепція капіталу є ключовою в економічній науці. Капітал є однією з найбільш досліджуваних економічних категорій ще з часів Арістотеля, але водночас капітал залишається й одним із найбільш непізнаних об'єктів дослідження.

Капітал (від лат. *capitalis*, або нім. *kapital* – головний) – створені людиною ресурси, які

використовуються з метою виробництва товарів і послуг та отримання доходу. Особливості нематеріальностей, які прийнято називати ІК, відповідають ключовим теоретичним ознакам капіталу, а саме: ІК створений людьми та використовується у діяльності з метою отримання доходу та досягнення інших цілей діяльності підприємства. Окрема увага знанням як складовій капіталу приділяється у неокласичній економічній теорії. Більшість дискусій сучасних авторів щодо сутності капіталу зводяться до того, що вважати капіталом: загальну вартість всіх його матеріальних, грошових й нематеріальних активів або фінансові ресурси, які були авансовані на формування фінансово-економічних ресурсів. Але цей “статичний” підхід, як було доведено нобелівським лауреатом Дж. Р. Хіксом, не розкриває сутності капіталу, оскільки в процесі його нагромадження виникають такі його зміни, які неможливо описати за допомогою жодної з “статичних” теорій капіталу [17, с. 38].

Глибинну сутність капіталу дозволяє розкрити відтворювальна теорія, яку започаткував К. Маркс. Капітал, за К. Марксом, це суспільні відношення, належні певній суспільно-економічній формації, втілені в засоби виробництва. Неправильним є ототожнення капіталу й грошей, оскільки тільки в разі участі грошей у виробничому обороті з метою отримання додаткової вартості вони можуть вважатися капіталом, що вкотре підтверджує необхідність динамічного, відтворювального підходу до розгляду сутності капіталу. І. Фішер вважав, що капітал – це сукупність виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, за яких засоби виробництва підприємства, в тому числі земля, машини, будинки, сировина, об'єкти ІВ, вміння і кваліфікація працівників, є знаряддям експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці.

Таким чином, у неокласичній економічній теорії визначення капіталу як сукупності відносин не фіксує його на певному моменті часу, а дає змогу розглядати крізь призму процесу його відтворення, у динаміці зміни його речових форм. Використання такого розуміння капіталу для визначення сутності ІК, на наш погляд, дозволяє відійти від необхідності фокусуватися на певних видах ІК та врахувати його динамічну відтворювальну сутність.

Іншу частину терміна ІК складає інтелект (від лат. *intellectus* – розум) – розум, здатність мислити, сукупність розумових функцій, які здатні перетворювати сприйняття у знання та дають змогу їх використовувати та обробляти. Як і у випадку капіталу, інтелект є предметом досліджень ще з часів древніх греків. Як зазначає О. Собко, з економічної точки зору інтелект є засобом, інструментом для здобуття та використання знань [4, с. 46].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Проведений критичний аналіз існуючих визначень, їх групування та морфологічний аналіз термінів “капітал” та “інтелект” дозволяє надати авторське визначення

ІК, яке базується на змістовному об'єднанні кожного з вихідних термінів у поняття ІК. Таким чином, ІК – це сукупність соціально-економічних відносин, які пов'язані з формуванням, використанням та відновленням знань. Запропоноване авторське визначення ІК базується на сутнісному, динамічному його розгляді та передбачає виконання обов'язкової вимоги здійснення відтворення знань. Визначення ІК є універсальним для будь-яких його видів, оскільки не заперечує включення до його складу різних його елементів. Однак на рівні різних суб'єктів-носіїв (людина, підприємство, держава) визначення ІК потребує деякого уточнення із врахуванням їх особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia – Наука, 1998. – 640 с.
2. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. И. Вернадский // Успехи современной биологии. – 1944. – Т. XVIII, вып. 2. – С. 113-120.
3. Sveiby K. E. The know-how company / K. E. Sveiby, A. Risling. – Malmö : Liber, 1986.
4. Собко О. М. Интеллектуальный капитал предприятия: концептуализация–функционирование–развитие [текст] : монография / О. М. Собко. – Тернополь : Крок, 2014. – 360 с.
5. Stewart T. A. Brain Power: How Intellectual Capital Is Becoming America's Most Valuable Asset / T. A. Stewart // Fortune. – 1991. – June 3. – Pp. 44-60.
6. Brooking A. Corporate Memory: Strategies for Knowledge Management / Annie Brooking. – London; New-York : International Thomson Business Press. – 1999. – Pp. 16–21.
7. Малишко В. С. Показники ефективності відтворення нематеріальних ресурсів підприємства / В. С. Малишко, О. С. Літвінов // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2015. - №2 (57), ч. 1. – С. 144-149.
8. Літвінов О. С. Ефективність відтворення нематеріальних ресурсів підприємства / О. С. Літвінов // Актуальні проблеми економіки. – 2015. - № 6 (168). – С. 39-47.
9. Літвінов О. С. Показники відтворення нематеріальних ресурсів підприємства / О. С. Літвінов // Вісник Донецького національного університету. – Серія В. Економіка і право. – 2015. - №1. – С. 213-218.
10. Хілуха О. А. Управління інтелектуальним капіталом машинобудівних підприємств: теоретичні та прикладні положення : монографія / О. А. Хілуха, О. Є. Кузьмін, Л. Г. Ліпич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 200 с.
11. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом : монографія / О. В. Кендюхов. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 363 с.
12. Літвінов О. С. Складові інтелектуального капіталу підприємства / О. С. Літвінов // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики :

матеріали сьомої міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 вересня 2018 р.). – Одеса : Атлант, 2018. – 248 с.

13. Літвінов О. С. Знос та відтворення нематеріальних ресурсів підприємства / О. С. Літвінов // Економіст. – 2015. - №2. – С. 51-55.

14. Edvinsson L. Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower / L. Edvinsson, M.S. Malone. – New York : Harper Business, 1997.

15. Геєць В. М. Україна у вимірі економіки знань / Геєць В. М.; [за ред. акад. НАН України В. М. Геєць]; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К. : Основа, 2006. – 458 с.

16. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 16-26.

17. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс; [пер. с англ.]. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1993. – 488 с.

REFERENCES

1. Ynozemtsev, V. L. (1998), *Za predelamy ekonomicheskogo obshchestva*, Academia – Nauka, Moscow.
2. Vernadskyj, V. Y. (1944), *Neskol'ko slov o noosfere*, *Uspekhy sovremennoj byolohyy*. T. KhVIII, vyp. 2. pp. 113-120.
3. Sveiby, K. E. and Risling, A. (1986), *The know-how company*. Liber, Malmö.
4. Sobko, O. M. (2014), *Intelektual'nyj kapital pidpryemstva : kontseptualizatsiia–funktsionuvannia–rozvytok*, Krok, Ternopil'.
5. Stewart, T. A. (1991), *Brain Power: How Intellectual Capital Is Becoming America's Most Valuable Asset*, *Fortune*, June 3, pp. 44-60.
6. Brooking, A. (1999), *Corporate Memory: Strategies for Knowledge Management*. International Thomson Business Press, London-New-York, NY. pp. 16-21.
7. Malysheko, V. S. and Litvinov, O. S. (2015), *Pokaznyky efektyvnosti vidtvorennia nematerial'nykh resursiv pidpryemstva*, *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 2 (57), ch. 1, pp.144-149.
8. Litvinov, O. S. (2015), *Efektyvnist' vidtvorennia nematerial'nykh resursiv pidpryemstva*, *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 6 (168), pp. 39-47.
9. Litvinov, O. S. (2015), *Pokaznyky vidtvorennia nematerial'nykh resursiv pidpryemstva*, *Visnyk Donetsk'oho natsional'noho universytetu. Seriya V. Ekonomika i pravo*, vol. 1, pp. 213-218.
10. Khilukha, O. (2014), *Upravlinnia intelektual'nym kapitalom mashynobudivnykh pidpryemstv: teoretychni ta prykladni polozhennia*, *Vezha-Druk, Luts'k*.
11. Kendiukhov, O. V. (2008), *Efektyvne upravlinnia intelektual'nym kapitalom*, *DonUEP, Donetsk*.
12. Litvinov, O. S. (2018), *Skladovi intelektual'noho kapitalu pidpryemstva*, *Ekonomika pidpryemstva: suchasni problemy teorii ta praktyky :*

materialy s'omoi mizhnar. nauk.-prakt. konf. 14-15 veresnia 2018 r.), Atlant, Odesa.

13. Litvinov, O. S. (2015), Znos ta vidtvorennia nematerial'nykh resursiv pidpriemstva, Ekonomist, vol. 2, pp. 51-55.

14. Edvinsson, L. and Malone, M. S. (1997), Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower, Harper Business, New York, NY.

15. Heiets', V. M. (2006), Ukraina u vymiri ekonomiky znan', za red. akad. NAN Ukrainy V. M. Heiets'; Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy, Osnova, Kyiv.

16. Butnik-Sivers'kyj, O. B. (2002), Intelktual'nyj kapital: teoretychnyj aspekt, Intelktual'nyj kapital, vol. 1, pp. 16-26.

17. Khyks, Dzh. R. (1993), Stoymost' y kapytal, Yzd-kaia hruppa "Prohress", Moscow.